

Ortadoğu'da Su Savaşı İhtimali

Hamza Ateş*
Mücahit Bektaş**

392

İnsan yaşamı için vazgeçilmez derecede önemli olan su, dünyanın üçte ikisini oluşturmaya karşın bunun %1'lik bir kısmı taze su niteliğindedir. Taze suyun bu denli kısıtlı ve değerli olması devletlerin politikalarında suyu öncelikli bir konu olması sonucunu doğurmaktadır. Bu öncelik kimi zamanlarda çatışmaya kadar gitmektedir. Günümüzde dünya üzerinde 260'dan fazla su üzerine anlaşma yapılmış, bir uzlaşma sağlanmıştır. Ancak siyasal, etnik ve ekonomik sebeplerin etkisiyle, dünyanın en kurak bölgeleri arasında yer alan Ortadoğu'da kalıcı bir uzlaşmanın sağlandığını söylemek yanlış olacaktır.

Ortadoğu'da su çatışmasının en yüksek olduğu alt bölgeler; Ürdün Havzası başta olmak üzere, Fırat-Dicle Havzası ve Nil Havzasıdır. Bu havzalarda yaşanan anlaşmazlıkların temel sebepleri uluslararası hukukta yer alan boşluklar ve tarafların rasyonel olmayan istek ve arzularıdır. Devletler, rasyonel ve uzlaşmacı su politikaları belirlemek durumundadır. Aksi takdirde dünya nüfusunun giderek artması ve kullanılabilir su kaynaklarının da giderek azalması, bölgesel ve hatta küresel

çaplı savaşların yaşanması sonucunu doğurabilecektir.

Giriş

Su insan hayatının vazgeçilmez moleküllerinden belki de en önemlisini oluşturmaktadır. Birçok yaşamsal maddenin alternatifi bulunurken suyun herhangi bir alternatifi henüz bulunmuş değildir. İnsan yaşamı için vazgeçilmez bir diğer element olan Oksijenin Hidrojenle oluşturduğu özel bir bağla meydana gelen su Dünyamızın da yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. Dünya'nın mavi gezegen olarak isimlendirilmesi de bundan kaynaklanmaktadır.

Dünya üzerindeki tüm suların doğrudan insan tüketimine uygun olduğunu söylemek ise doğru değildir. Her ne kadar dünyanın üçte ikisi sulardan oluşmaktaysa da, bunun çok azı kullanılabilir niteliktedir. Taze su olarak isimlendirilen ve insan tüketimi başta olmak üzere tarımsal üretimde kullanılan su ise toplamın yalnızca %2'sini oluşturmaktadır. Konumuzla ilgili olan bu suyun da yaklaşık yarısı Kutup bölgelerinde buzul olarak bulunmaktadır. Kısacası insanlığın kullanabileceği taze su miktarı, toplam su miktarının yalnızca %1'ini oluşturmaktadır. Bu %1'lik oran ise dünya üzerinde eşit dağılmış değildir. Kimi bölgelerde taze suya ulaşım oldukça kolayken kimi bölgelerde buna ulaşmak oldukça güçtür.

İktisat biliminin temel ilkelerinden olan arz-talep dengesi çerçevesinden düşürsek taze suya olan talebin, petrolde olduğu gibi taraf arasında ciddi rekabete yol açacağı kaçınılmaz görünmektedir. Talep miktarındaki azalışın artmasına bağlı olarak rekabetin şiddete ve çatışmaya dönüştüğünü tarihsel tecrübelerden görebilmekteyiz. Aynı zamanda insanlığın tarihsel tecrübeleri

(*) Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi. ates.hamza@gmail.com

(**) Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisi. mucabibektas1@gmail.com / mucabit.bektas@erdogan.edu.tr

göstermektedir ki günümüzde olduğu gibi ilk yerleşim yerlerinin ve medeniyetlerinin de su havzalarının etrafında kurulmuştur. Yani su medeniyetlerin oluşumunda ve bunun bir sonucu olarak insanlığın ilerlemesinde ana unsurlardan birini oluşturmaktadır. Bunun en güzel örneğini ise Antik Mısır Medeniyeti oluşturmaktadır. Nil Nehri'nin belli dönemlerde taşıp, belli dönemlerde çekilmesi, idare başta olmak üzere birçok alanda ilerlemeye neden olmuştur.

Ancak bu denli önemli ve değerli olan bir maddenin olumlu sonuçları olduğu gibi, kaçınılmaz olarak olumsuz sonuçları da olmuştur. Bereketli Hilal olarak bilinen ve en eski medeniyetlere ev sahipliği yapan Mezopotamya, aynı zamanda su çatışmalarına da ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde 60 yıllık bir konu gibi görünen su savaşları aslında yeni bir olgu değildir. Yaklaşık 4500 yıl önce iki devletin *sudan* sebeplerle savaştıklarını tarihsel kaynaklardan bilmekteyiz. Yeni olacak şey belki de “Su Barışı” veya “Su Uzlaşısı” olabilir.

Özellikle sanayi devriminden sonra üretimin ve kentleşmenin artmasıyla dünya nüfusunda muazzam bir artış gerçekleşmiştir. Su arzının sabit olduğu veya en azından artmadığı düşünülürse kişi başına düşen su miktarında da nüfusun artışına bağlı olarak bir azalış gerçekleşmektedir. Bu duruma bir de üretim araçlarında kullanılan su eklenirse, durumun ciddiyeti daha iyi anlaşılacaktır.

Bilimsel çerçeveden bakıldığında ise Thomas Robert Malthus'un *Nüfus Kuramı* oldukça açıklayıcıdır. Nüfus Kuramı, nüfusun geometrik olarak artarken, besin maddelerinin aritmetik arttığını söylemektedir. Ancak konu su olunca durum farklılaşmaktadır. Çünkü Kuramın besin maddeleri için öngördüğü gibi suyun miktarında aritmetik olsun veya olmasın herhangi bir artış gerçekleşmemektedir. Hatta çevre kirliliği ve iklim değişikliği gibi çağımızın olumsuzlukları kullanılabilir taze suyun azalmasına neden

olmaktadır. Kısacası yenilenebilir taze su kaynaklarımız azalmakta ve bölgesel kuraklıklar yaşanmaktadır.

Su arzının artmadığı, aksine azaldığı bir dönemde devletler için suyun üst bir siyaset konusu olması şaşırılacak bir durum olmamaktadır. Aksine devletlerin bir su politikasına sahip olmaması şaşırılacak bir durumdur. Devletler, sahip oldukları su kaynaklarıyla ilgili üst bir iç/dış politika belirlemek zorundadır. Hidro-Politik olarak kavramlaşan bu politika alanı bölgesel bir çatışma sonucunu doğurmak zorunda değildir. Tam aksine bölgesel çatışmaları önlemek için olmazsa olmaz şartlardan biridir.

Bu makalenin Ortadoğu çalışmaları alanına yapmayı amaçladığı mütevazî katkı, suyun dünyanın diğer bölgelerine oranla çok daha kısıtlı olduğu, çatışmaların ve çatışma ihtimallerinin yüksek olduğu Ortadoğu Bölgesinde suyun bir çatışma veya barış aracı olarak rolünü tarihsel perspektifte inceleyerek çatışmaya sebep olan nedenlerle, çatışmayı önleyici nedenlerin ortaya konması yoluyla Ortadoğu Bölgesi için ana çatışma sebeplerinden olan su kaynaklarıyla ilgili bir politika önerisi sunmasıdır. Bu bağlamda makale suyun insan, dünya ve ülkeler için önemi gözden geçirerek başlamakta, ardından Ortadoğu Bölgesi'nin su kaynaklarının mevcut durumuna odaklanmaktadır. Daha sonra, Ortadoğu'daki hidro-politiği tarihsel perspektiften detaylı bir şekilde incelenmektedir. Makale, Ortadoğu bölgesinde su merkezli savaş ihtimalinin değişik pencerelerden analizi ve bu önemli bölgede suyun savaş değil barış aracı haline getirilmesi için uygulanması gereken politika önerileri ile son bulmaktadır.

1. Suyun İnsan Hayatı, Toplumlar ve Siyaset Açısından Önemi

Su molekülü, iki Hidrojen ve bir Oksijenden oluşmaktadır. Bilindiği üzere Oksijen atomu yakıcı özellik taşıırken, Hidrojen atomu ise yanıcı bir özellik taşımaktadır. Fakat

bu iki atomun birleşmesiyle oluşan su molekülü ise söndürücü ve çözücü bir özelliğe sahiptir. Bunun dışında su molekülünün sıvı durumdan gaz durumuna geçmesi için oldukça yüksek bir ısı miktarına ihtiyaç duyulmaktadır. İhtiyaç duyulan bu yüksek miktardaki ısı sayesinde insan vücudundaki sıcaklık küçük bir orandaki su ile sağlanabilmektedir (Güçer, 2008: 1).

Su bu özelliğinin yanında sahip olduğu diğer özellikleri sayesinde de tüm ekolojik ve toplumsal faaliyetler için temel bir kaynak niteliği taşımaktadır (Gleick, 1993: 79). Çözücü özelliği sayesinde alınan besinlerin parçalanması ve bitkilerin ve diğer canlıların yaşamlarını sürdürebilmeleri için oldukça önemli ve ikame edilemez bir konumdadır. Ayrıca kayaların parçalanmasını sağlayarak da toprak verimini artırarak, tarımsal üretimi de artırmaktadır (Özsoy, 2009: 8).

Dünyanın yaklaşık üçte birinin sularla kaplı olması yaygın bir bilgidir. Bu durum ekolojik olarak sıcaklığın ve yaşamın sürdürülebilmesi için yeterli görünmektedir. Ancak bu suların tamamına yakını tarımsal faaliyetler ve canlı tüketimi için uygun bir nitelikte değildir (Firidin, 2015: 44). Tablo 1’de de görüldüğü üzere çok az bir kısmı taze/tatlı su niteliğindedir. Çok büyük bir oranda ise deniz ve okyanus tuzlu suları yer almaktadır. Kullanılabilir olan tatlı suların da yarısından fazlası buzul olarak kuzey ve güney kutup bölgelerinde bulunmaktadır. Buradaki buzullar ise insan kullanımına geçmeden eriyerek tuzlu sulara karışmaktadır. Bunlara ek olarak kentleşme ve nüfus artışlarına bağlı olarak su tüketimindeki inanılmaz artış da mevcut kaynakların yetersizliğini gündeme getirmektedir (Akbaş, 2015: 95).

Tablo 1: Tüm Dünyada Mevcut Olan Su Miktarının Dağılımı

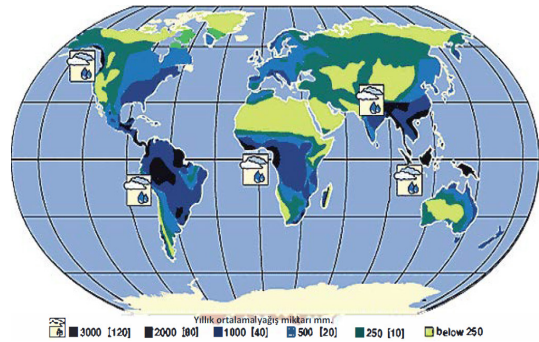
SU KAYNAĞI	Miktar/km ³	Yüzdalık Oran
Denizler	1.348.000.000	97.39
<i>Tatlı Sular</i>		
Kutup Buzulları	27.820.000	2.01

Yeraltı Suları	8.062.000	0.58
Göller ve Nehirler	225.000	0.02
Atmosfer Buharı	13.000	0.0001
<i>TOPLAM</i>	1.384.120.000	100

Kaynakça: <http://suyonetimi.ankara.edu.tr/files/2013/03/kentsel-ve-bireysel-su-tasarrufu1.pdf>

Yağış miktarlarının gösterildiği Şekil 1’den de anlaşılabilir üzere Kuzey ve Güney Batı Amerika, Orta Batı Afrika, Çin ve Hindistan’ın Güney kesimleri ve Ekvator kuşağı üzerinde yer alan bölgeler dünya üzerinde en çok yağış alan bölgeleri oluşturmaktadır. Bunun aksine Kuzey Afrika, Kuzey Kutup Bölgesi, Orta Asya ve Çin’in Kuzeyi ve civar bölgeler ise yağışın en az olduğu bölgeleri meydana getirmektedir. Türkiye’nin de yer aldığı Ortadoğu ve Yakın Asya bölgeleri ise şekilden de görüleceği üzere kurak veya yarı kurak kuşak üzerinde yer almaktadır.

Şekil 1: Dünya’da Ortalama Yağış Miktarları

Kaynak: USGS, <http://water.usgs.gov/edu/watercycle/turkish.html>

Su tüketiminde yukarıda belirtilen nedenlerin sonucu ortaya çıkan bu artış, diğer dünya ülkelerinde olduğu gibi kentleşmenin ve nüfusun artmakta olduğu Ortadoğu ülkelerinde de boy göstermektedir. Bölgenin iklim şartlarının bir sonucu olarak düşen yağış miktarının yaklaşık %80’i buharlaşmakta, tarım arazilerine veya yeraltı kaynaklarına ulaşmamaktadır. Bu duruma bir de mevcut su kaynaklarının üçte birinin tarımsal faaliyetler için kullanılması eklenince, insan tüketimi

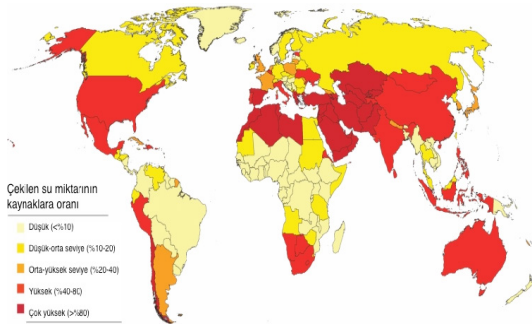
için su kıtlığı önemli bir sorun oluşturmaktadır (Akbaş, 2015: 97).

2. Ortadoğu'da Su Kaynaklarının Durumu ve Stratejik Önemi

Ortadoğu dünya petrol rezervinin büyük bir çoğunluğuna sahiptir. Ancak aynı şeyi su kaynakları için söylemek oldukça zordur. Petrol rezervlerinin aksine, Ortadoğu ülkeleri su kaynakları konusunda oldukça zor bir durumdadır. Mısır, İran, Irak, Ürdün, Kuveyt, Libya, Suudi Arabistan, Tunus, BAE, Yemen, Bahreyn gibi birçok Ortadoğu ülkesi su kıtlığı yaşamaktadır (TASAM, 2011). Nüfustaki artış ve bilinçsiz kullanımla birlikte bu durum daha da kötüye gidecek görünmektedir.

Şekil 2'de görüldüğü gibi 2040 projeksiyonuna göre, şu an için özellikle kurak veya yarı kurak bölgelerin su kıtlığı çekmesi muhtemel görünmektedir. Bu bölgelerin büyük bir kısmı Kuzey Kutup bölgesi ve Ekvator arasında kalmaktadır. Bu bölgeler aynı zamanda dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğuna da ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca belirtmekte fayda var ki, Dünya Kaynaklar Enstitüsü'nün yayınladığı bu projeksiyona göre Türkiye'nin de dâhil olduğu, Ortadoğu, Yakın/Orta Asya ve Arap Yarımadası su kıtlığının çok yüksek olacağı bölgeleri oluşturmaktadır.

Şekil 2: 2040 Projeksiyonuna Göre Dünyada Su Stokıntısı Çekecek Olan Ülkeler

Kaynakça: <http://www.wri.org/>

Ortadoğu ülkeleri su ihtiyaçlarını başlıca dört büyük kaynaktan sağlamaktadır (Ekinci, 2013). Bunlar;

- Türkiye'den doğan Dicle ve Fırat'ın birleşmesiyle oluşan Şattülarap Nehri,
- Golan Tepeleri'nden doğan Ürdün (Şeria) Nehri,
- Asi Nehri,
- Dünyanın en büyük dördüncü nehri olan Nil Nehri,
- Son olarak da Lübnan'da doğan Litani Nehri.

Bu su kaynaklarından en yüksek kapasiteye sahip olanı Nil Nehri'dir. Dicle ve Fırat Nehirleri ve bunların birleşmesi sonucu oluşan Şattülarap Nehri'nin taşımış olduğu su miktarı ise yaklaşık olarak Nil Nehri'nin kapasitesine eşittir. Bu iki nehrin dışındaki su kaynakları ise oldukça düşük kapasitelere sahiptir. Ayrıca bu su havzalarının tamamına yakını sınırları aşmakta ve birden fazla ülke tarafından ortak kullanılmaktadır (Bilen, 2000 : 39-40).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgesinin en büyük su kaynağı olan Nil Nehri yıllık yaklaşık olarak 87,7 milyar m³ taze veya kullanılabilir su hacmine sahiptir. Nil Nehri'nin su toplama havzası ise 9 ülkeyi kapsamaktadır. Fakat Nil Nehri'nin su toplama havzası içerisinde hiçbir katkısı olmamasına rağmen yaklaşık %70'ni Mısır tüketmektedir. Fırat-Dicle Nehirleri ve bunların birleşimi olan Şattülarap Nehri'nin yıllık su hacmi Nil Nehri'ne yaklaşık olarak eşittir. Bu nehirler ise Irak, Suriye ve Türkiye devletlerinin topraklarından geçmektedir. Küçük bir nehir olan Ürdün Nehri'nin yıllık su hacmi ise yaklaşık olarak 1,4 milyar m³'tür. Küçük olmasına karşın 5 ülkenin (Filistin, Ürdün, Lübnan, Suriye ve İsrail) sınırlarını ilgilendiren bir konumdadır (Bilen, 2000 : 39).

Bir diğer su kaynağı olan ve Lübnan topraklarında doğan Asi Nehri, yıllık yakla-

şik 2,5 milyar m³ su hacmine sahip olmasına rağmen, çok büyük bir oranda Suriye tarafından tarımsal faaliyetler için kullanılmaktadır. Ayrıca Asi Nehri Lübnan, Suriye ve Türkiye sınırlarından geçmekte ve Hatay ilinden Akdeniz'e dökülmektedir. Son olarak bahsedeceğimiz su kaynağı ise Litani Nehri'dir. Bu nehir yukarıda bahsedilen su kaynaklarının aksine tek bir ülke toprağında (Lübnan) doğmakta ve bu ülke toprağından da denize dökülmektedir. Litani Nehri'ni önemli kılan nokta Ürdün Nehri'ne takviye edilmesi fikridir (Bilen, 2000: 40; Üste, 1998 : 233).

3. Tarihi Perspektifte Ortadoğu'da Kavga Nedeni Olarak Su

Dünyada yaşanan hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak gerçekleşen kentleşme, taze suya olan ihtiyacı daha artırmaktadır. Taze su kaynaklarının sabit kalması hatta iklim ve kentleşmeye bağlı olarak azalması dünyada olduğu gibi Ortadoğu bölgesi için de büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Günümüzde dahi kurak bir iklime sahip olması dolayısıyla Ortadoğu coğrafyası için bir sorun teşkil eden bu durum, ilerleyen zamanlarda ana gündem maddesini teşkil edeceği görülmektedir. Mevcut su kaynaklarının da 15 farklı ülke tarafından paylaşılıyor olması siyasal anlamda ortamında ne kadar gergin olduğunu anlamamıza yardımcı olacaktır (Sertyeşilışık, 2015 : 67).

Şekil 3: Su Havzaları etrafında Oluşan Antik Ortadoğu Medeniyetleri

Kaynakça: Dolatyar ve Gray, 2000: 4.

Günümüzdeki bu mevcut durumun ve gelecekte muhtemel durumun belirtilmesinin ardından suyun Ortadoğu bölgesi için tarihsel öneminden bahsedebilir. Şekil 3'ten de kolaylıkla anlaşılacağı üzere, Ortadoğu'da antik medeniyetlerin özellikle Mezopotamya denen, Dicle ve Fırat Nehirleri arasındaki bölge başta olmak üzere, su havzalarının etrafında örgütlendiklerini görmekteyiz. Günümüzdeki birçok medeniyetin kökeni olan bu devletlerin yaşamları tarımsal ve bunun etrafında gelişen diğer ticari faaliyetlerden meydana gelmekteydi. Özellikle Nil Nehri'nin belli dönemlerde taşıp belli dönemlerde çekilmesi örgütsel bir takım uygulamaları beraberinde getirmiştir. Kısacası bu dönemde hüküm süren devletler su merkezli bir yönetim benimsemişlerdir. Bundan dolayı "Hidrolik Medeniyetler" olarak adlandırılmışlardır (Dolatyar ve Gray, 2000 : 4).

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip bu topraklar çağın özelliklerine göre farklılık göstermekle beraber doğal kaynakların paylaşımından dolayı devamlı olarak bir çatışma halinde olmuşlardır. Kimi zaman petrol, kimi zaman doğal gaz kimi zaman da taze su ve tarım alanları çatışma sebebi olmuştur. 4500 yıl önce Lagash ve Umma site devletlerinin su yüzünden savaşmış olmaları (Gleick, 2014 : 332), su havzalarının antik çağlarda da çok önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir (Bulut, 2012 : 237). Bu durum günümüzde de güncelliğini korumaktadır.

Yalnızca Ortadoğu için değil tüm dünya için de "su"dan sebeplerle çeşitli anlaşmazlıkların yaşandığı ve bunun sonucunda birçok antlaşmanın imzalandığı bilinmektedir. Dünyada 276 adet su havzası, 148 adet egemen devletlerle sınırlarını paylaşmakta ve 2,7 milyardan fazla insanın su ihtiyacını karşılamaktadır. Bunun bir sonucu olarak da muhatap ülkeler arasında 1820'den 2007'ye kadar yaklaşık 688 adet antlaşma, protokol, sözleşme ve benzeri mutabakatlar imzalanmıştır (Mirumachi, 2015 : 3).

Sayıcı bu kadar fazla metnin imzalanmasından da anlaşılacağı üzere sınırları aşan ve birden fazla egemen ülkenin topraklarından geçen su kaynaklarıyla ilgili uluslararası hukukta genel kabul görmüş bir düzenleme bulunmamaktadır. Bundan dolayı ilgili devletler; Mutlak Egemenlik Doktrini, Doğal Durumun Bütünlüğü Doktrini, Ön Kullanımın Üstünlüğü Doktrini ve son olarak Makul ve Hakça Kullanım Doktrini gibi birtakım anlayışlar üzerinden politikalarını geliştirmektedir (Kılıç, 2013 : 16-17).

Yakın zamanlara döndüğümüzde 1950'lerden başlamak üzere çeşitli dönemlerde Ortadoğu ülkelerinde su kıtlığının yaşandığını ve bir çatışmanın eşine gelindiğini görmekteyiz. 1950'lerde İsrail'de, 1960'larda Ürdün'de ve 1970'lerde Mısır'da su kıtlığının yaşandığını ve coğrafyanın savaşın eşine geldiğini söyleyebiliriz (Barnaby, 2009 : 282). Yakın zamanda sorun yaşanan su havzaları metnin ilerleyen kısımlarında detaylı olarak incelenecektir.

Sorun yaşanan su havzalarından biri olan Nil Nehri, oldukça ilginç bir yapıya sahiptir. Nil Nehri; Mısır, Sudan ve Güney Sudan, Etiyopya ve Eritre, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Uganda, Tanzanya, Kenya, Ruanda ve Burundi olmak üzere toplam 11 ülke tarafından paylaşılmaktadır. Ancak gerek sömürü döneminde İngilizlerin etkisi ile gerekse de bölgenin güçlü bir devleti olması sebebiyle 2010 yılında yapılan antlaşmanın dışındaki tüm antlaşmalar Mısır Devleti'nin lehinde gerçekleşmiştir (Sağsen, 2013 : 44). Sonuç olarak denebilir ki Mısır'ın Nil Nehri'ne topraklarından herhangi bir su takviyesi olmasına rağmen, küresel aktörlerin bölgedeki egemenliği ve Mısır'ın diğer devletlere göre daha güçlü bir yapıda bulunması dolayısıyla Mısır lehinde düzenlemeler gerçekleşmiştir. Nil Nehri üzerinden gerçekleşen hegemonya mücadelesinin ise bir çatışmaya dönüşmediğini görebilmekteyiz (Sağsen, 2013 : 47).

Çok daha fazla ülke tarafından paylaşılıyor olmasına rağmen Mısır'ın bölgedeki *de facto* egemenliği Nil Nehri'nin paylaşımını bir savaş nedenine dönüştürmemiştir. Fakat aynı şeyi Ürdün Nehri için söylemek oldukça güçtür. Ürdün Nehri paydaşlarının kısmen politik ve etnik yapılarından ve Suriye'nin nehir üzerindeki baraj faaliyetlerinden dolayı savaşımlardır. Su ihtiyacının tamamına yakını Ürdün Nehri üzerinden sağlayan İsrail, aleyhine olan Suriye'nin nehir üzerindeki faaliyetleri sebebiyle Suriye ve Suriye'nin diğer Arap müttefikleriyle 1967 yılında savaşımlıdır (Cooley, 1984 : 3).

İsrail Devleti bölgede hem nüfus artışlarıyla hem kentleşmesiyle hem de sanayileşmesiyle dikkat çeken bir ülkedir. İsrail'in yaşadığı bu hızlı büyüme beraberinde suya olan ihtiyacın daha da artmasını getirmiştir. Zaten bulunduğu coğrafya itibarı ile kıt su kaynaklarına sahip olan ülke, civar bölgelerdeki su kaynakları üzerinde yayılcı politikalar yürütmeye başlamıştır (Starr, 1991, s.23-24). İsrail'in Litani Nehri üzerindeki gerek siyasi gerekse de askeri siyasalarını bu çerçevede değerlendirmek mümkün görünmektedir. İsrail, Litani Nehri'ni Ürdün Nehri'ne bağlayarak yetersiz kalan su ihtiyacını karşılama amacını gerçekleştirmek istemiştir. Bu bağlamda Lübnan'da yer alan Litani Nehri'nin bulunduğunu coğrafyanın bir kısmını ilki 1978 yılında diğeri 1982 yılında olmak üzere işgal etmiştir (Cooley, 1984 : 4-9).

Ortadoğu'da bir diğer önemli anlaşmazlık sebebi su kaynağı ise Fırat-Dicle Nehirleridir. Fırat ve Dicle Nehirleri kaynaklarını Türkiye topraklarından alan ve toplamda Nil Nehri'ne eşit su hacmine sahip iki önemli su kaynağıdır. Bu iki kaynak Irak topraklarında birleşerek Şattülarap ismini almaktadır. Anlaşılacağı üzere bu iki nehir üzerinde Türkiye, Suriye ve Irak olmak üzere üç önemli ülkenin kullanım hakkı söz konusudur. Ülkelerin bu nehirler üzerindeki talepleri katkılarında farklıdır. Örneğin Türkiye bu iki nehir üzerinde oldukça büyük oranda katkı

sahibiye, Suriye ve Irak devletleri katkılarından çok daha fazla kullanım hakkı talep etmektedir (Akbaş, 2015 : 100-101). Bu konuyla ilgili detaylı bilgiye aşağıda yer alan Tablo 2’den ulaşılabilir.

Tablo 2: Ülkelerin Fırat-Dicle Nehirleri üzerindeki katkıları ve talepleri

Nehir	Ortalama Yıllık Akım	Ülkelerin Suya Katkısı			Ülkelerin Talepleri		
		Türkiye	Suriye	Irak	Türkiye	Suriye	Irak
Fırat	35	31.6 (%90)	3.4 (%10)	0	%52	%32	%65
Dicle	49	25.4 (%52)	0	23.6 (%48)	%14	%5.4	%92.5
Toplam	84	57 (%68)	3.4 (%4)	23.6 (%28)	%66.1	%37.4	%57.5

Kaynak: Yavuz, 2008: 101.

İlgili nehirler arasında belki de en tartışmalı olanı ve çatışmaya yol açmaktan sonra dönen ise Fırat Nehri’dir. 1960’larda Türkiye’nin Fırat üzerinde hem sulama hem de hidroelektrik üretimi amacıyla baraj inşa etmek istemesi ortamın gerilmesine yol açmıştır. Ülkeler (Türkiye ve Suriye) ilki 1975 yılı, diğerleri ise 1990 ve 1998 yılları olmak üzere iki kere çatışmanın eşiğinden dönmüştür (Hipel, Kilgour ve Kinsara, 2014 : 356). Özellikle Suriye ve Türkiye arasındaki gerilimin terörizm (Güner, 1997 : 109) gibi çeşitli sebepleri olsa da bunun üstünde genel bir anlayış farklılığı olduğu söylenebilir. Çünkü terörizm, yaşanan su sorununun siyasi bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye için Fırat ve Dicle Nehirleri kaynağını Türkiye topraklarından alıp komşu ülkelere geçerek denize döküldüğü için “sınırları aşan” su kaynağı olarak görülürken, Suriye ve Irak için bu iki nehir uluslararası su kaynağı olarak görülmektedir. Bu anlayış farklılıklarının bir sonucu olarak Suriye ve Irak devletleri Fırat ve Dicle Nehirleri üzerinde eşit egemenlik iddiasındadır. Uluslararası Hukukta bu konuyla ilgili bir teamül olmamasına karşın suyun kaynağı olan ve/veya en çok katkı yapan devletlerle diğerlerinin eşit görülmesi mümkün görülmemektedir (Can, 2003 : 64).

Ortadoğu’daki son problemler su kaynağı ise Asi Nehri’dir. Bu nehir Lübnan topraklarından doğup Suriye’den Türkiye topraklarına geçmekte, buradan da Akdeniz’e dökülmektedir. Nehrin taşıdığı suyun büyük bir çoğunluğu Suriye tarafından tüketilmekte, Türkiye yalnızca %2’lik bir kısmını kullanabilmektedir (Saltürk, 2006 : 30). Türkiye’nin Asi Nehri’nden çok az faydalanmasının sebebi Suriye ile Türkiye arasındaki siyasi bir sorunun sonucudur. Suriye Fransız mandası altındayken plebisitle Türkiye’ye bağlanan Hatay’ın üzerinde egemenlik iddiasını sürdürmektedir. Kısacası Suriye’nin Türkiye’yi dikkate almayarak su kaynağının tamamına yakınına kullanması, Hatay üzerindeki *toprak egemenliği* sorunudur. Şuan için bu sorunu çözen herhangi bir antlaşma yapılmış değildir (Güner, 1997: 108).

4. Ortadoğu’nun Geleceğini Okumak: Su Savaşı ve Su Barışı İhtimâlleri

Dünya nüfusu gün geçtikçe artmakta ve buna bağlı/bunun sonucu olarak kentleşme sürdürülemez boyutlara doğru evrilmektedir. Su kaynakları sabit kalırken, bu gelişmelerin neticesinde de kişi başına düşen su miktarı azalmaktadır. Bu da doğal olarak suyun paylaşımıyla ilgili anlaşmazlıkları beraberinde getirecektir. Çünkü ülke toprakları siyasi sebeplerle çiziliyor olsa da su kaynakları ve özellikle nehirler siyasi sınırlara göre güzergâh belirlememektedir.

Su konusundaki bu kaçınılmaz anlaşmazlığın çözümünde uluslararası hukuka büyük görev düşmektedir. Nitekim dünyadaki anlaşmazlıkların çoğu uluslararası hukuk çerçevesinde çatışmaya dönüşmeden çözüme kavuşturulmuştur. Uluslararası hukukun mevcut anlaşmazlıkların tamamını çözdüğünü söylemek doğru olmayacaktır. Özellikle Ortadoğu, Güney ve Merkez Asya gibi bölgeler için su ekonomik ve tarımsal kalkınma için çok önemli bir yere sahiptir. Bu özelliğin-

den dolayı bu bölgeler için su başat siyaset konumuna sahiptir (Gleick, 1993: 80).

Ortadoğu bölgesi, dünya petrol rezervlerinin yaklaşık üçte ikisine sahip olmasına rağmen bunun zıttı bir şekilde su kaynaklarının çok azına sahip, kurak bir iklim özelliği taşımaktadır. Bunun bir sonucu olarak, dünya petrol sıkıntısı yaşarken Ortadoğu ülkeleri su sıkıntısı çekmekte, dış siyasetlerini bu doğrultuda şekillendirmektedirler. Bölgenin, Batı ülkeleri gibi sanayileşmiş olmaması ve ekonomilerinin tarımsal üretime bağlı oluşu su havzalarının bölge için ne denli önemli ve gerektiğinde savaşılabacak bir konu olduğunu göstermektedir (Yılmaz ve Peker, 2013, s.70).

Gleick, "Water and Conflict" (1993) isimli makalesinde bir su kaynağının çatışmaya dönüşmesinde 4 temel özellikten bahsetmektedir. Bunlar:

- (a) kuraklığın derecesi,
- (b) suyun ne kadar çok bölge veya devletle paylaşılıyor olması,
- (c) bölge ülkelerinin güç ilişkileri,
- (d) alternatif su kaynaklarına ulaşımın kolaylığı.

Gleick, sayılan bu özelliklerden ve artan nüfus, sulama ve enerji baskısından yola çıkarak Ortadoğu bölgesinin su politikaları açısından en iyi örnek olacağını belirtmektedir (Gleick, 1993: 84-85). Günümüzde Ortadoğu'da suyun paylaşımıyla ilgili üç çatışma bölgesinden söz edebiliriz. Bunlar (Albrecht, 2000: 16):

1) Ürdün Nehri ve havzası; Ürdün, Suriye, Lübnan, Filistin ve İsrail tarafından kullanılan bu su kaynağının paylaşımındaki anlaşmazlık dolayısıyla üç savaş yaşanmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki en yüksek çatışmanın yaşandığı bölge olduğu söylenebilir.

2) Mezopotamya (Fırat-Dicle Nehri ve havzası); Türkiye, Suriye ve Irak arasın-

da siyasi olarak süren çatışma, savaş olasılığına dönüşmesi muhtemel ikinci alan olarak görülmektedir.

3) Nil Havzası; Uganda, Etiyopya, Sudan ve Mısır arasında Nil havzasının paylaşımından kaynaklı anlaşmazlıkların açık bir savaş aktivitelerine dönüşebileceği düşünülmektedir.

Su çatışmasının yaşandığı birinci ve sıcak bölge Ürdün havzasıdır. Bölgenin en büyük su kaynağı olan Ürdün Nehri'nin taşıdığı suyun azlığı ve yaşanan kuraklıklar çatışma riskini artıran faktörlerin başında gelmektedir. Nehir, Nil Nehri'nin taşıdığı yıllık su hacminin yaklaşık %2'sini, Fırat Nehri'nin ise taşıdığı yıllık su hacminin yaklaşık %5'ini taşımaktadır (Dolatyar ve Gray, 2000: 85).

Rakamlardan da anlaşılacağı üzere çok küçük olan Ürdün Nehri, boyutunun aksine son 50 yıldır uluslararası çatışmanın yoğunlaştığı bir odak noktasıdır. Elbette çatışmaların yaşanmasında tek faktör suyun sınırlı olması değildir. Bölge aynı zamanda dünya güçlerinin siyaset alanı ve Arap-İsrail çatışmasının merkezidir. Bu duruma Siyonizm'in bölgeyle ilgili yaklaşımı da eklenince çatışmanın kaçınılmaz olduğu tespiti yapmak mümkündür (Dolatyar ve Gray, 2000: 86).

Bölgedeki su paylaşımıyla ilgili ilk girişim 1953 yılında olmuştur. Ancak bu girişim tarafların su kullanımalarını aşmaları sebebiyle, 1967 yılında İsrail'in Ürdün havzasının bir bölümünü işgal etmesi sonucunda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha sonra taraflar önce tek tek kendi aralarında (Ürdün-Suriye, İsrail-Ürdün, İsrail-Filistin) değişik dönemlerde antlaşmalar yapmışlardır. Fakat bu antlaşmalardan (Ürdün ile Suriye arasındakini hariç tutarsak) sonuç alınamamıştır. Bunda en büyük etken, İsrail'in *de facto* olarak bölgede etkin olması ve antlaşmaların konsensüsü gerekli görmesidir. Bölgede yapılan en son uzlaşma ise 2014 yılında İsrail-Filistin-Ürdün arasında imzalanan su değiş-tokuşu üzerine sağlanan mutabakattır (Bismuth, 2016: 201-

202). Dünya bankası tarafından desteklenen bu projenin nasıl bir sonuç doğuracağı ve bölgedeki tansiyonu düşürüp düşürmeyeceği ise şuan için net gözükmemektedir.

CIA ve Pentagon raporlarına göre su paylaşımıyla ilgili ikinci en sıcak bölgeyi Fırat-Dicle havzası oluşturmaktadır. Çatışma Irak ve Suriye arasında olabileceği gibi bu iki ülkenin Türkiye'ye ile çatışması muhtemel görünmektedir (Dolatyar ve Gray, 2000 : 116). Osmanlı Devleti'nin dağılmasıyla Fırat ve Dicle Nehirlerinin paylaşımında üç aktör ortaya çıkmıştır. Tarihsel bağlarından dolayı 1970'lere kadar, özellikle Fırat Nehri'nin paylaşımı konusunda çatışmayı doğuracak herhangi bir olay yaşanmamıştır. Taraflar işbirliği içerisinde nehrin suyundan faydalanmışlardır (Dolatyar ve Gray, 2000: 131).

1970'li yıllara gelindiğinde ise, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'ni (GAP) hayata geçirmeye başlaması ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur. Suriye ve Irak, Türkiye'nin gerçekleştirmeyi hedefledikleri bu projeye Fırat ve Dicle Nehirlerini kullanma düzeyini artıracak olmasına endişeyle bakmaktadır. Bu durum tarafların doğrudan çatışmasını doğurmamış olmasına rağmen, Türkiye toprakları üzerinde ayrılıkçı hedefleri olan terör örgütü PKK'nın desteklenmesine neden olmuştur (Karakılçık, 2008: 22).

Bölgede oluşan bu yüksek tansiyon Turgut Özal döneminde düşürülmeye çalışılmıştır. Bir uzlaşma zemininde sorunların çözülebileceğini fark eden Özal, Suriye ile olan ilişkilerin düzeltilmesi yönünde çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda 1987 yılında ikililer arasında bir su protokolü imzalanmıştır. Bunun da yeterli olmadığını düşünen Özal, bir iyi niyet göstergesi olarak Barış Suyu Projesi'ni gündeme getirmiştir (Dolatyar ve Gray, 2000 : 156). Özal'ın 1987 yılında Amerika ziyareti sırasında gündeme getirdiği bu proje, Seyhan ve Ceyhan Nehirlerinden Ortadoğu'ya taşınmasını amaçlamaktaydı (Turan, 1993: 224).

Proje Battı Hattı ve Körfez Hattı olmak üzere iki koldan oluşmaktaydı. Battı Hattı'nın uzunluğu 2650 km, Körfez Hattı'nın uzunluğu ise 3900 km olarak öngörülmekteydi. Toplam maliyeti 21 milyar dolara tekabül eden bu devasa proje ile tüm Ortadoğu ülkelerine ihtiyaç duydukları su temin edilmiş olacaktı. Proje finansmanı olarak düşünülen başta Suudi Arabistan olmak üzere diğer Körfez ülkeleri hem projeye finansman sağlamayı hem de projenin hayata geçirilmesini kabul etmemişlerdir (Tamçelik & Kurt, 2016, s.270). Bunun sebepleri arasında proje maliyetinin yüksek olması ve en çok da siyasal sebepler yatmaktadır. Siyasal sebeplerden ilki Özal'ın hayata geçirmek istediği proje İsrail Devletini de kapsamaktaydı. Bu da kronikleşen Arap-İsrail düşmanlığını akla getirmektedir. Diğer bir sebep ise, projenin, Türkiye'nin bölgedeki gücünün artması ve bölge ülkelerinin Türkiye'ye bağımlı hale gelmesi sonucunu doğurabilecek olmasıydı (Starr, 1991: 28; Tamçelik ve Kurt, 2016: 270).

Bu girişimin ardından ilişkilerin düzelmesi yönünde bir diğer adım atan kişiye Erdoğan'dır. Arap Baharı'na kadar olan süre boyunca Erdoğan, ilişkilerin düzeltilmesi yönünde adımlar atmış ve Suriye ile anlaşmazlık yaşanan bir başka nehir olan Asi Nehri üzerinde bir Dostluk Barajı inşasına başlanmıştır (Tamçelik ve Kurt, 2016 : 262). Fakat Arap Baharı, bölgedeki barış ihtimallerini ortadan kaldıran farklı bir boyut ortaya koymuştur. Erdoğan'ın bu süreçteki tavrı, Suriye'nin Türkiye aleyhine bir politika izlemesi sonucunu doğurmuştur. Bunun dışında bölgede siyasi boşluğun bir nedeni olarak ortaya çıkan yeni yapılanmalar ve Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile Türkiye arasındaki yakınlaşmanın Irak merkezi yönetimine verdiği rahatsızlıklar, su kaynaklarının paylaşımıyla ilgili hâlihazırda gerginliğin daha da şiddetlenmesiyle sonuçlanacak gibi görünmektedir (Akbaş, 2015 : 105).

Nil Havzası, Ürdün Havzası ve Fırat-Dicle Havzası kadar çatışma ihtimalinin

yüksek olduğu bir havza olmasa da dünya üzerinde su savaşlarının yaşanması muhtemel üçüncü bölgesidir. Nil Nehri ve havzası 10 ülkenin paydaş olduğu su hacmi hayli yüksek bir su kaynağıdır. Doğal olarak sanayileşmemiş ve ulusal gelirin tarıma dayalı olduğu bölge ülkelerinin kalkınması için de oldukça önemli bir yere sahiptir. Sömürge döneminden sonra bölge ülkeleri özellikle de Mısır, Sudan ve Etiyopya artan nüfuslarına ve bunun bir sonucu artan taleplerine bağlı olarak Nil Nehri üzerindeki kullanım haklarını yeniden gündeme getirmekte ve birbirleriyle olan ilişkilerinde bu durumu birinci sıraya koymaktadırlar (Degefu ve He, 2016, : 34).

Ancak kıyı ülkeler her ne kadar eşit ve adil paylaşım talebinde bulunsa da Mısır, 1959 yılında imzalanan antlaşmayla elde etmiş olduğu hakları korumayı amaçlamaktadır. Mısır, bölgenin diğer güçlü devletleri olan Sudan ve Etiyopya'nın iç siyasal çatışmalarla nedeniyle geç başlayan kalkınma hamlelerine karşın hem ekonomik hem de siyasal anlamda bu iki devlete oranla daha avantajlı konumdadır. Buna bir de tarihsel olarak elde etmiş olduğu hidro-hegemonya eklenince Nil Havzası üzerinde daha fazla hak talebinde bulunmaktadır (Yimer, 2015 : 103).

Tüm bu asimetrik güç dengelerine rağmen bölge için uzlaşının uzak olduğu söylenemez. Uluslararası kurumların ve batılı gelişmiş devletlerin tarafları uzlaşma yönünde hamlelerde bulunması bir umut kaynağı oluşturmaktadır. Özellikle 2015 Şubat ayında Mısır, Etiyopya ve Sudan arasında Büyük Etiyopya Rönesans Barajı'nın yapımı konusundaki uzlaşma, bölge barışı için önemli bir adımdır. Bu uzlaşının bölgenin diğer ülkeleriyle olan ilişkilere de yansımaları durumunda suyun paylaşımıyla alakalı çatışma olasılığı en aza indirilmiş olacak, belki de tamamen ortadan kaldırılacaktır (Obengo, 2016: 102).

Değerlendirme ve Sonuç

Su hem doğrudan insan bedeni için hem de yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan tarımsal üretimde önemli ve ikame edilemez bir yere sahiptir. Tarihin ilk dönemlerin günümüze kadar olan insan deneyimlerinden de bunu rahatlıkla anlayabiliriz. Antik çağ medeniyetlerinin su havzaları etrafında ortaya çıkması, Mısır gibi medeniyetlerin Nil Nehri'nin artıp-azalmasıyla çeşitli tedbirleri alması bu durumun açık örneklerini oluşturmaktadır.

Yaşam için bu denli önemli olan suyun politikanın ana unsurunu oluşturması da pek tabiidir. 4500 yıl önce Mezopotamya'da iki devletin su kaynaklarının paylaşımıyla ilgili savaşmış olması, su üzerine yürütülen politikaların önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde de durum bundan farklı görünmemektedir. Taze su kaynaklarının çok az olması, az olan bu kaynakların da çeşitli sebeplerden dolayı giderek azalması devletlerin su paylaşımı konusunda şiddete varan dış politikalar yürütmesine yol açmıştır.

Suyun paylaşılmasından kaynaklı çatışmaların en şiddetli yaşandığı bölgeler hiç kuşkusuz, bu kaynakların dünya genelinde de altına olan bölgelerdir. Özellikle Ortadoğu coğrafyası, siyasal bir takım sebeplerin etkisiyle su çatışmasının yaşandığı ve yaşanabileceği en sıcak bölgeyi oluşturmaktadır. Petrol kaynaklarının bol olduğu bu bölgede, bu durumun aksine kurak iklimi sebebiyle su kaynakları oldukça sınırlıdır. Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkeler, diğer tetikleyici sebeplerin etkisiyle su kaynaklarından dolayı birbirleri ile savaşmışlardır. Bu tarihsel gerçeklik ve geleceğe dönük projeksiyonların ışığında birçok kaynakta Ortadoğu Su Savaşlarının yaşanacağı öncelikli bölge olarak görülmektedir.

Su Savaşı ihtimallerine göre yapılan sınıflandırmada Ortadoğu kendi içinde üç alt bölgeye ayrılmıştır. Birincisi daha önceden de

sudan sebeple savaşın yaşandığı Ürdün Havzası, ikincisi siyasal sebepler ve kuraklığın etkisiyle çatışmanın eşliğinden birçok kez dönen Fırat-Dicle Havzası ve üçüncüsü savaş ihtimalinin düşük olmasına karşın değişen güç dengelerinin hassaslaştırdığı Nil Havzasıdır.

Ürdün Havzasının yer aldığı coğrafya, su kaynağının bölgedeki en kısıtlı olduğu yeri oluşturmaktadır. Ürdün Nehri, Nil Nehrinin taşıdığı toplam su hacminin yalnız %2'si taşımaktadır. Suyun bu kadar az olmasına bir de bölgedeki Arap-İsrail düşmanlığı eklenince gerginlik belli dönemlerde savaşa dönüşmüştür. Yakın zamansa ise uluslararası aktörlerin de araya girmesiyle gerginliğin dozu düşmüştür. Ancak bunun kalıcı bir uzlaşmaya dönüşmesi için daha çok ilerlemenin sağlanması gerekmektedir.

Fırat-Dicle Havzasıyla ilgili gerginliğin temel sebebi Fırat ve Dicle Nehirlerinin statüsündeki anlaşmazlıklar olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye için bu iki nehir sınır aşan sular iken, Suriye ve Irak için uluslararası sular statüsündedir. Bundan dolayı taraflar su kaynaklarıyla ilgili farklı taleplerde bulunmaktadır. Taraflar arasındaki gerginlik savaşa dönüşmemiş ancak Suriye, Türkiye toprakları üzerinde ayrılıkçı hedefleri olan PKK terör örgütünü desteklemiştir. Günümüzdeyse yaşanan Arap Baharı siyasal ortamın ana konusu haline gelmiş, su kaynaklarının paylaşımı şimdilik arka plana itilmiştir.

Nil Havzası savaş ihtimalinin en düşük olduğu bölgeyi oluşturmaktadır. Bu havza yaklaşık 10 ülke arasında paylaşılmaktadır. Ancak bu ülkeler arasında Mısır, Sudan ve Etiyopya ön plana çıkmaktadır. Mısır ise Nil havzasına coğrafya olarak hiçbir katkı sağlamamasına karşın, havza üzerinde etkin devleti oluşturmaktadır. Bu durum Mısır'ın geçmişte edinmiş olduğu üstünlüklerden kaynaklanmaktadır. Mısır bu mevcut durumun devam etmesi yönünde politikalar yürütmektedir. Ancak Sudan ve Etiyopya iç

siyasal dengelerini kurduktan sonra kalkınma yönündeki hamleleri için Nil'den daha fazla yararlanma arzusundadır. Taraflar arasında yakın zamanda yapılması planlanan Etiyopya Rönesans Barajı uzlaşma yönünde bir umut ışığı vermektedir.

Ortadoğu coğrafyasında suyun daha uzun süre üst siyasetin gündemini işgal etmeye devam edeceği anlaşılmaktadır. Taraflar arasındaki anlaşmazlıkların sebepleri değişiklik göstermekle birlikte suyun paylaşımıyla ilgili mutabık kalınmış herhangi bir uluslararası hukuk kurallarının olmaması ve askeri-siyasi alanda güçlü olan devletin su kaynakları üzerinde hegemonya kurmaya çalışması, en temel iki neden olarak görünmektedir. Sorunun çözümüyle ilgili muhtemelen en akılcı öneriler, Turgut Özal'ın "Barış Suyu Projesi" gibi iyi niyetli yaklaşımların artırılarak devam ettirilmesi ve bu su fakiri bölgedeki tüm aktörlerin maksimalist ve uzlaşmaz tavırlar yerine makul isteklerle uzlaşma masasına oturtulmasının sağlanmasıdır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de "Suyun" öneminin farkına varılması, kaynakların etkin kullanılması, çevrenin korunması ve ciddi etüt çalışmalarının yapıldığı bir su politikasının oluşturulması şarttır. Aksi takdirde ikame edilemeyen bu özel maddeden dolayı başta bölgedeki devletler ve toplumlar olmak üzere, uluslararası camianın sürekli çatışma halinde olması kaçınılmaz görünmektedir.

Kaynakça

Akbaş, Z. (2015). Türkiye 'nin Fırat ve Dicle Sınır aşan Sularından Kaynaklanan Güvenlik Sorunu ve Çatışma Riski. *Bilig*, (72), 93–116.

Albrecht, U. (2000). War over Water? *Journal of European Area Studies*, 8(1), 11–25. <http://doi.org/10.1080/14608460050021382>

Barnaby, W. (2009). Do nations go to war over water? *Nature*, 458(March), 282–283.

Bilen, Ö. (2000). *Ortadoğu Su Sorunları ve Türkiye* (2nd ed.). TESAV.

Bismuth, C. (2016). Water Resources, Cooperation and Power Asymmetries in the Water Management of the Lower Jordan Valley: The Situation Today and the Path that Has Led There. In *Society-Water-Te-*

chnology (pp. 189–204). Springer International Publishing. <http://doi.org/10.1007/978-3-319-18971-0>

Bulut, F. (2012). Küresel Enerji Politikaları ve Türkiye / Global Energy Policies and Turkey, 8. TMMOB Enerji Sempozyumu. In *Kafkasya Ve Ortadoğu'da Enerji Ve Su Savaşları* (pp. 232–263). İstanbul: Ankara Elektrik Mühendisleri Odası.

Can, H. H. (2003). Türkiye'nin Sınır Aşan Suları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 12(2), 62–74.

Cooley, J. K. (1984). The War over Water. *Foreign Policy*, 54(54), 3–26.

Degefu, D. M., & He, W. (2016). Water bankruptcy in the mighty Nile river basin. *Sustainable Water Resources Management*, 2(1), 29–37. <http://doi.org/10.1007/s40899-015-0035-2>

Dolatyar, M., & Gray, T. S. (2000). *Water Politics in the Middle East: A Context for Conflict or Co-operation*. Palgrave Macmillan.

Ekinci, N. (2013). Ortadoğu'nun Su Problemi. Retrieved May 5, 2016, from <http://akademikperspektif.com/2013/12/31/ortadogunun-su-problemi/>

Firidin, E. (2015). Su Sorununun, Su Hakkı ve Su Etiği Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 43–55.

Gleick, P. H. (1993). Water and Conflict : Fresh Water Resources and International Security. *International Security*, 18(1), 79–112.

Gleick, P. H. (2014). Water , Drought , Climate Change , and Conflict in Syria. *American Meteorological Society*, 6(July), 331–340. <http://doi.org/10.1175/WCAS-D-13-00059.1>

Güçer, Ş. (2008). Su ve Önemi. In *Su Tüketimi Arıtma Yeniden Kullanım Sempozyumu* (pp. 1–7). Bursa.

Güner, S. (1997). The Turkish-Syrian War of Attrition : The Water Dispute. *Studies in Conflict & Terrorism*, (20), 105–116. <http://doi.org/10.1080/10576109708436027>

Hipel, K. W., Kilgour, D. M., & Kinsara, R. A. (2014). Strategic Investigations of Water Conflicts in the Middle East. *Group Decis Negot*, (23), 355–376. <http://doi.org/10.1007/s10726-012-9325-3>

Karakılıç, Y. (2008). Bölgesel Su Anlaşmazlıklarının Küresel Çatışmaya Dönüşme Riski : Fırat ve Dicle Örneği. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 4(16), 19–56.

Kılıç, S. (2013). Sınırtaşan Sulardan Faydalanmalara İlişkin Temel Yaklaşımlar. *OrtadoğuAnaliz*, 5(53), 14–22.

Mirumachi, N. (2015). *Transboundary Water Politics in the Developing World*. Routledge Taylor & Francis Group.

Obengo, J. O. (2016). Hydropolitics of the Nile : The case of Ethiopia and Egypt. *AFRICAN SECURITY REVIEW*, 25(1), 95–103. <http://doi.org/10.1080/10246029.2015.1126527>

Özsoy, S. (2009). *Su ve yaşam: suyun toplumsal önemi*. Ankara Üniversitesi.

Sağsen, İ. (2013). Nil Nehri Havzası ve Su-Hejemonyası. *OrtadoğuAnaliz*, 5(53), 41–49.

Saltürk, M. (2006). ORTA DOĞU'DA SU SORUNU VE TÜRKİYE AÇISINDAN İNCELEMESİ. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3(3), 21–39.

Sertyeşilşik, E. (2015). Ortadoğu Su Sorununa Ekonomi Politik Açından Çözüm Önerileri Üzerine Bir İnceleme. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 8(2), 66–70.

Starr, J. R. (1991). Water Wars. *Foreign Policy*, 82(82), 17–36.

Tamçelik, S., & Kurt, E. (2016). International Turgut Özal Symposium. In *Türk Dış Politikasında Sınırtaşan Sular Meselesi ve Turgut Özal'ın Hidro-Politığe Yaklaşımı* (pp. 261–276). Ankara: Turgut Özal Üniversitesi.

TASAM. (2011). Yaşamın Ana Unsuru ve Su Sorunu. Retrieved May 5, 2016, from http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/2514/yasamin_ana_unsuru_ve_su_sorunu

Turan, İ. (1993). ORTADOĞU'DA SU KRİZİ VE TÜRKİYE: SORUN VE ÇÖZÜMLER. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (3-4-5), 219–232.

Üste, N. (1998). Uluslararası Politika ve Türk Dış Politikası Açısından Sınırtaşan Sularımız. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 13(1), 231–246.

Yılmaz, L., & Peker, S. (2013). Su Kaynaklarının Türkiye Açısından Ekono - Politik Önemi Ekseninde Olası Bir Tehlike: Su Savaşları. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 57–74.

Yimer, M. (2015). The Nile Hydro Politics ; A Historic Power Shift. *International Journal of Political Science and Development*, 3(2)(February), 101–107. <http://doi.org/10.14662/IJPSD2015.011>